CUYPERSBULLETIN 2 07-2019
JAARGANG 24

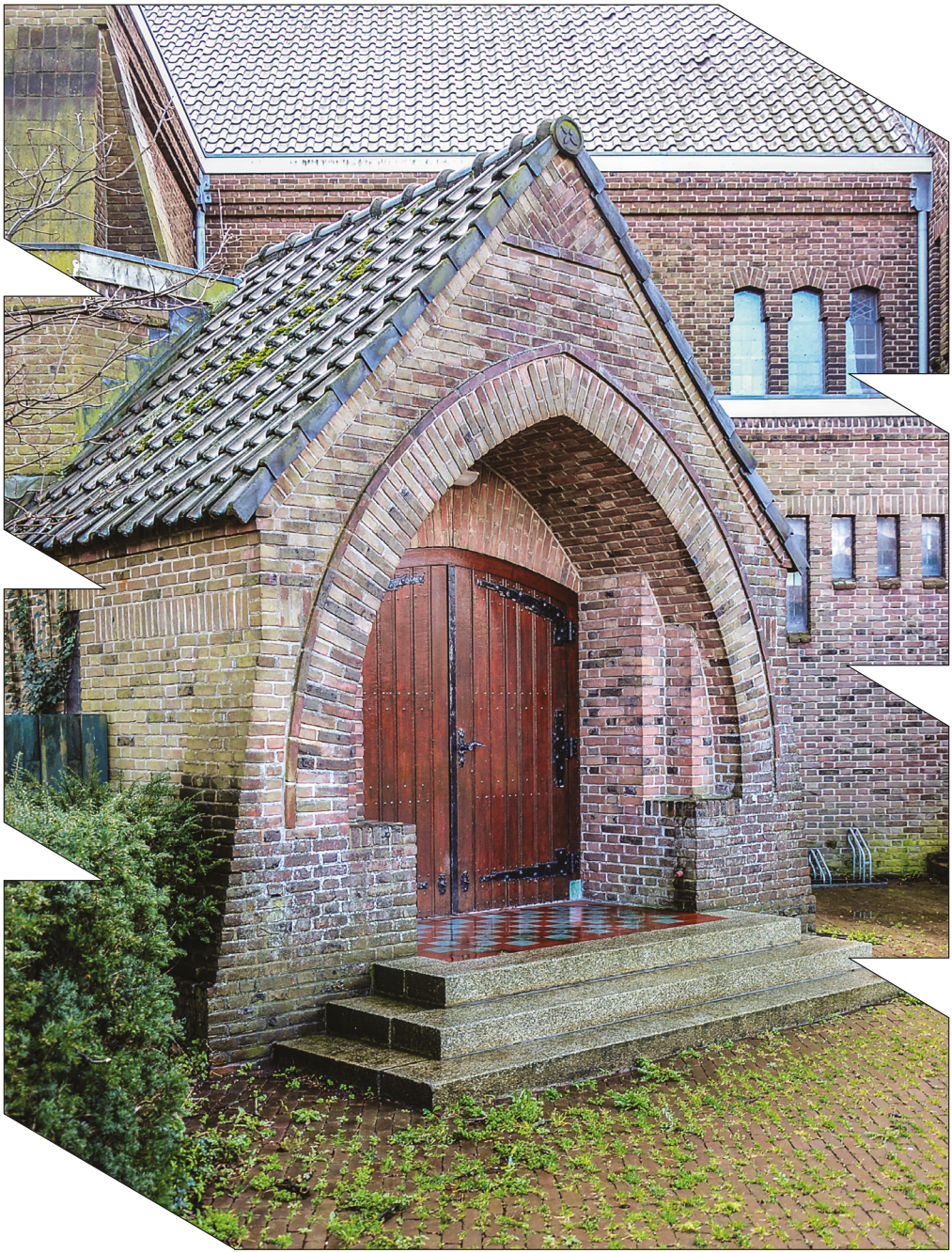

nieuwsbrief van het cuypersgenootschap, vereniging en stichting tot behoud van negentiende- en twintigste-eeuws cultuurgoed in nederland

Colofon

Het Cuypersbulletin verschijnt zo mogelijk vier maal per jaar. De redactie ontvangt graag mededelingen, wetenswaardigheden, brieven en korte artikelen over onderwerpen die het werkterrein van het genootschap in de ruimste zin van het woord betreffen. De opgenomen artikelen weerspiegelen niet noodzakelijk de zienswijze van het bestuur en de redactie.

Redactie: drs. D. Mulder (voorzitter), dr. Gerrit Vermeer
Redactieadres: 1e Jacob van Campenstraat 14-3a, 1072BE Amsterdam
e-mail: davmulder@gmail.com

Omslagontwerp: Dirk Verweij en Medeina Musteikyte
Foto omslag: O.L.V. Hemelvaart Heemstede, foto G. Vermeer, 2018
Binnenwerk: CB
Druk: Weemen Drukwerk, Druten

Het Cuypersgenootschap, opgericht 15 januari 1984, is een vereniging en stichting tot behoud van negentiende- en twintigste-eeuws cultuurgoed in Nederland.

Bestuur:
Prof. dr. V.V. Stissi, voorzitter
L.W. Dubbelaar, secretaris
Drs. J.G.W.R. Dekkers, penningmeester
Mr. M.M.G.M. Richter, lid
Drs. D. Mulder, lid

Secretariaat: Alferbos 246, 2715 TN Zoetermeer
Tel. 06-233 98 363
e-mail: secretaris@cuypersgenootschap.nl
website: www.cuypersgenootschap.nl en www.cuypersjaar.nl
Het Cuypersgenootschap is een ANBI. Giften zijn aftrekbaar van belasting.
Kamer van Koophandel Limburg: 4017672.
Bankrekening: NL26 INGB 0004 835 002 t.n.v. Cuypersgenootschap, Druten

De contributie bedraagt € 30,- per jaar.
In verband met verzendkosten betalen leden die buiten Nederland wonen € 40,-.

Inhoud

Korte berichten 3 // De vergeten kerk van Joseph Cuypers in Heemstede 6 // Boekbespreking: Het Berchmanianum, van studiehuis tot academiegebouw 20 // Jubileumreis naar Straatsburg en omgeving 22 // Enthousiaste vrijwilligers gevraagd 26 // Bestuursmededeling 27

Korte berichten // Norman Vervat & David Mulder

Kerkgebouw Haarlem wordt monument

Op verzoek van het Cuypersgenootschap, de Erfgoedvereniging Heemschut en de Historische Vereniging Haerlem heeft de gemeente Haarlem recent besloten om de Moeder-van-de-Verlosserkerk, Professor Eykmanlaan 48 te Haarlem, te beschermen als gemeentelijk monument. Het kerkgebouw is in 1964 gebouwd naar ontwerp van architect J.G. de Groot. Het betreft een kerkelijk complex bestaande uit een kerkzaal met een lessenaarsdak en een losstaande toren op een ruim voorplein.

Monumentaal glas-in-loodraam van de Moeder-van-de-Verlosserkerk te Haarlem.

In de kerk zijn een aantal glas-in-loodramen aangebracht van de hand van de bekende priester-kunstenaar Egbert Dekkers. Het grootste raam meet maar liefst 26 bij 6 meter. Voor Haarlem heeft het gebouw vanwege de kenmerkende wederopbouwarchitectuur en de uitzonderlijke glaskunst van Dekkers een grote kunst- en cultuurhistorische waarde. Over enige tijd zal het gebouw haar kerkelijke functie verliezen.

Eindelijk een monumentenbeleid voor Hollands Kroon

Na jarenlang aandringen heeft de gemeenteraad van Hollands Kroon in het voorjaar

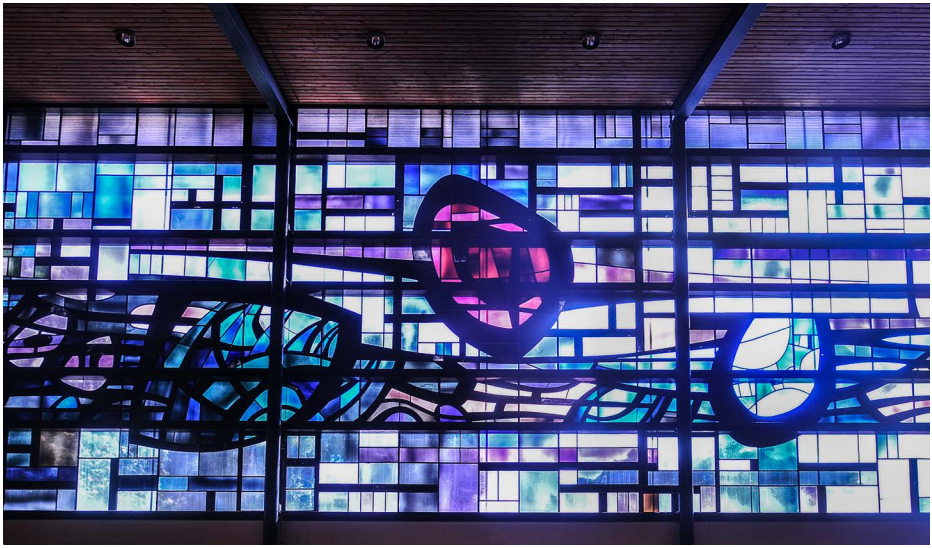

van 2019 eindelijk besloten om een gemeentelijk monumentenbeleid te ontwikkelen. De gemeente heeft een rijk verleden. Tot de gemeente behoren onder andere het voormalige eiland Wieringen, de Wieringermeerpolder en historische waardevolle dorpskernen als Kolhorn, Barsingerhorn en Haringhuizen. In Noord-Holland was Hollands Kroon één van de laatste gemeenten zonder monumentenbeleid. Het politieke draagvlak daarvoor ontbrak. De raad wilde de economische ontwikkeling van het gebied niet in de weg zitten en zich niet bemoeien met het eigendom van haar inwoners. Het is uiteindelijk toch gelukt om de lokale politiek warm te maken voor het eigen erfgoed. In de komende jaren zullen tientallen gemeentelijke monumenten worden aangewezen en vinden investeringen plaats in de promotie van het gemeentelijke erfgoed.

Verzoek tot behoud kerkje Bellingwolde

Begin april heeft het Cuypersgenootschap haar zorgen uitgesproken over de toekomst van het voormalige gereformeerde kerkgebouw Rehoboth aan de Hoofdweg te Bellingwolde. Het gebouw heeft zijn functie verloren en de eigenaar heeft het voornemen het te slopen.

Het kerkgebouw vertoont een sobere vormgeving uit het begin van de twintigste eeuw. De opzet en architectuur zijn kenmerkend voor de kleinere gereformeerde kerken van rond 1900. Het gebouw heeft voor Bellingwolde historische betekenis en is beeldbepalend voor het beschermde dorpsgezicht. Sloop zal een moeilijk te herstellen gat slaan in de historische structuur van het gebied.

Het betreft geen monument, maar vanwege de ligging in een beschermd gebied is toch een omgevingsvergunning voor sloop nodig. Daarom hebben we de gemeente verzocht om met de eigenaar in gesprek te gaan en voorlopig geen vergunning af te geven. Het is van belang om te onderzoeken of een herbestemming haalbaar is. Gezien de beperkte omvang is een ombouw tot woning, bedrijfsgebouw, atelier of bed-and-breakfast goed denkbaar.

Heilige Geestkerk te Amstelveen gered

Enige tijd geleden is de Heilige Geestkerk aan de Haagbeuklaan te Amstelveen na een periode van leegstand verkocht aan een projectontwikkelaar. De nieuwe eigenaar wilde de kerk vervangen door woningbouw. Daar bestond bij de gemeente aanvankelijk wel draagvlak voor. De kerk is in 1962 gebouwd naar ontwerp van architect J.G. de Groot. Het kerkgebouw staat sinds enige jaren op de gemeentelijke monumentenlijst. In de afgelopen tijd heeft het Cuypersgenootschap zich samen met de lokale historische vereniging ingespannen voor behoud. Bij de lokale politiek is aangedrongen op herbestemmingsonderzoek en een ander plan voor het hele kavel. Op verzoek van de gemeente Amstelveen heeft BOEi vervolgens de mogelijkheden van hergebruik in beeld gebracht. Ook is onderzocht of het mogelijk is om naast de kerk, op de plek van de pastorie, woningen te realiseren. Hergebruik in combinatie met nieuwe woningen blijkt economisch haalbaar te zijn. De nieuwe functie voor het kerkgebouw is nog onduidelijk. Het Cuypersgenootschap blijft betrokken bij de uitwerking van de plannen.

Aanvraag monumentenstatus voor Olympushal Zoetermeer

De Bond Heemschut en het Cuypersgenootschap hebben de gemeente Zoetermeer verzocht om de Olympushal te Zoetermeer te beschermen als gemeentelijk monument. De Olympushal is gebouwd in 1978 en is een voorbeeld van een geodetische koepel, gebouwd naar het ontwerp van de Anerikaan R. Buckminster Fuller. Hij studeerde te Harvard en ontwikkelde het Dymaxion (dynamic and maximum efficiency) huis in 1927, en werd daarmee een voorloper van een meer op de ecologie gericht denken. In 1932 vol-

tooide hij de bouw van een auto, die in alle richtingen kon rijden, later gevolgd door de eerste zogeheten geodetische koepel. Deze koepel was het resultaat van Fuller's verkenning van de bouwprincipes van de natuur om ontwerpoplossingen te vinden. De koepels zijn redelijk snel te bouwen en vallen op door hun lichte en stabiele constructie. De Amerikaanse firma Temcor Inc. nam de koepel in productie. In Nederland kregen bijvoorbeeld het vroegere Aviodome op Schiphol, de Frans Hoebenshal te Deurne en het voormalige Nationaal Automuseum in Raamsdonksveer een dergelijke koepel. Goed behouden geodetische koepels zijn zeer zeldzaam in ons land. Slechts enkele exemplaren verkeren nog in goede staat en staan nog op hun oorspronkelijke plek. Andere zijn gesloopt. De Olympushal te Zoetermeer bleef vrij gaaf behouden. Het gebouw bezit vanwege de bouwmethode een onmiskenbare architectuur- en cultuurhistorische waarde en is daarbij een zeldzaam voorbeeld van een geodetische koepel. Tevens is het gebouw beeldbepalend voor Zoetermeer. Er is daarom alle reden toe om de Olympushal te beschermen als gemeentelijk monument.

Update Deenik-panden Amsterdam

Het beroep van het Cuypersgenootschap tegen de voorgenomen aantasting van de Deenik-panden in de Eerste Jacob van Campenstraat in Amsterdam (zie *Cuypersbulletin* 2017-3 en 2018-4) is door de rechtbank ongegrond verklaard. De zitting bij de rechtbank vond plaats op 6 mei j.l. De rechter volgt het advies van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit en is van oordeel dat het advies past binnen de kaders die gesteld worden in de Welstandsnota. In de uitspraak merkt de rechter tenslotte op dat door het Cuypersgenootschap geen contra-advies is ingediend. De aantasting van de panden is door deze uitspraak helaas onafwendbaar. (DM)

De Olympushal in Zoetermeer.
Google Earth Streetview.

De vergeten kerk van Joseph Cuypers in Heemstede //

Gerrit Vermeer en Gert van Kleef

Van het omvangrijke en voor de architectuurgeschiedenis van Nederland belangrijke oeuvre van Joseph Th.J. Cuypers (1861-1949) genieten de meeste bouwwerken bescherming als monument, vaak zelfs als rijksmonument. In het geval van de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart (O.L.V. Hemelvaart) in Heemstede, die hij samen met zijn zoon Pierre J.J.M. Cuypers jr. (1891-1982) ontwierp, bleef bescherming tot dusverre achterwege. Het Cuypersgenootschap heeft samen met de Historische Vereniging Heemstede-Bennebroek gepleit voor aanwijzing tot gemeentelijk monument en liet een waardebepaling opstellen, waaruit de kerk onmiskenbaar als monumentwaardig naar voren kwam.

Afb. 1. Maquette van de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart in Heemstede. Cuypershuis, Roermond.

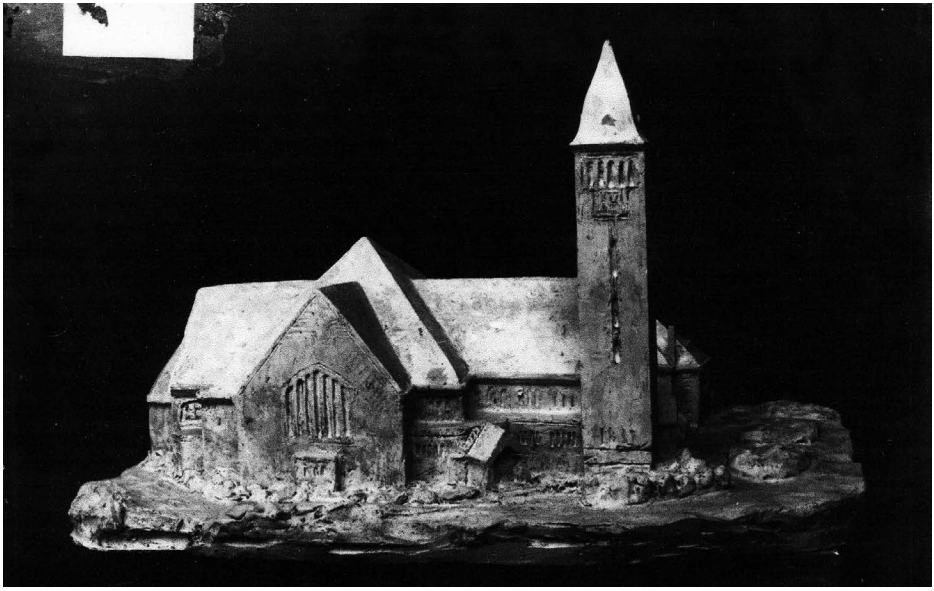

Geschiedenis

In 1924 verstrekte de bisschop van Haarlem aan pastoor Paulus Johannes Nieuwenhuis, op dat moment assistent van de parochie van de Sint-Bavo aan de Leidsevaart te Haarlem, opdracht onderzoek te doen naar een nieuwe parochie in Heemstede met het oog op het groeiend aantal katholieken. Dit leidde tot de afsplitsing van de parochie Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart (O.L.V. Hemelvaart) van de parochie Sint-Bavo te Heemstede. Voor de nieuwe parochiekerk was een kavel ten zuidoosten van de bestaande beschikbaar, niet ver van de buurtschap Cruquius, die zo kon profiteren van de nieuwe kerk, het huidige Valkenburgerplein 20. De kerk kwam nabij het oude centrum van Heemstede te staan, waar al in 1347 een kapel stond, ook al gewijd aan Maria Hemelvaart. Die had voor de verwoesting in 1573 nooit de status van

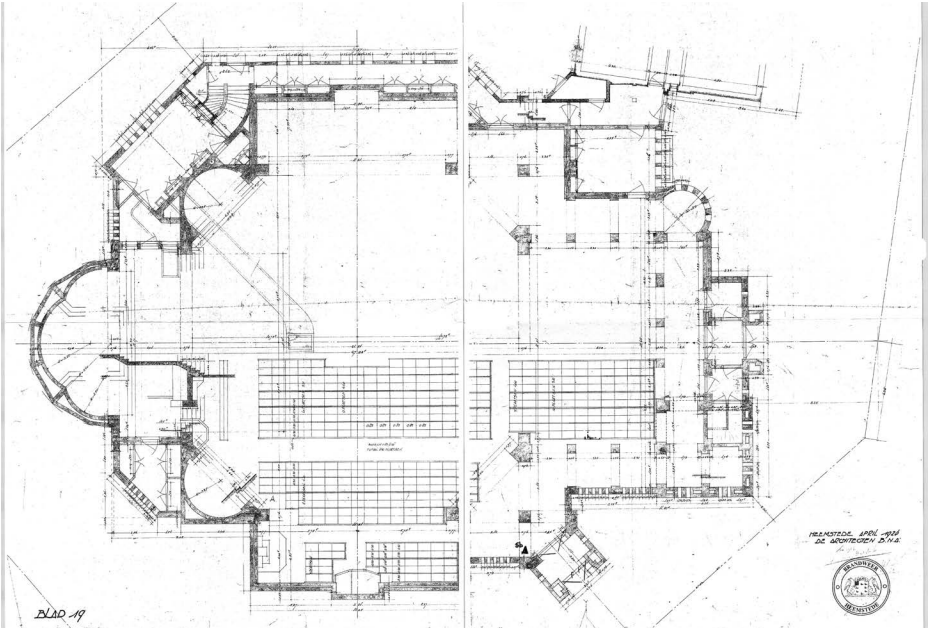

Afb. 2. Plattegrond met bankenplan. Bouwdossier parochie.

parochiekerk gekregen. Op de plek van de kapel verrees in de jaren 1623-1625 de huidige Hervormde kerk, die bekend staat als de Oude Kerk. Door voor het vroegere patronaat te kiezen, sloot de kerkelijke leiding bewust aan bij de lokale geschiedenis. Het katholieke dagblad De Tijd meende zelfs van het herstel van 'de oude parochie Heemstede' te mogen spreken.[1]

Het bureau Cuypers

Op 28 januari 1925 stelde de bisschop van Haarlem een bouwcommissie in met als voorzitter pastoor Nieuwenhuis, de bouwpastoor. De commissie verzocht de architecten B.N.A. ir. Joseph Th.J. Cuypers en zijn zoon Pierre J.J.M. Cuypers een ontwerp te leveren.[2] Joseph was een zoon van architect P.J.H. (Pierre) Cuypers sr. uit zijn tweede huwelijk met Antoinette Alberdingk Thijm. Na zijn vroege jeugd in Roermond verhuisde de jonge Joseph in 1865 met zijn vader naar Amsterdam. Hij kreeg zijn opleiding in Rolduc te Kerkrade en studeerde in 1883 af aan de Polytechnische School te Delft als bouwkundig en civiel ingenieur. In 1885 trad hij bij zijn vader Pierre in dienst en werkte hij vanaf 1890 zelfstandig aan zijn eerste kerk, de H. Urbanus in Nes aan de Amstel. Pierre sr. en Joseph en later ook Jan Stuyt werden compagnons, maar Joseph alleen kreeg de eervolle opdracht voor de kathedraal in Haarlem, de Nieuwe Bavo. Na een vruchtbare periode, waarin talloze kerken, scholen en instituten tot stand kwamen, trad Jan Stuyt in 1908 uit de vennootschap om zich als zelfstandig architect te vestigen. Joseph verhuisde in 1915 van Amsterdam naar Roermond. Vanaf 1920 ging Joseph met zijn zoon Pierre een compagnonschap aan. Pierre leidde het bureau in Amsterdam en Joseph dat in Roermond. Pierre Cuypers sr. overleed in 1921, waarna Joseph en zoon Pierre de omvangrijke productie van de vennootschap samen voortzetten. Zij bouwden vanaf 1921 alleen al 35 kerken, verspreid over het hele

Afb. 3. De kerk aan het Valkenburgerplein. Foto auteurs.

land. Joseph overleed in Meerssen in 1949, waarna Pierre het architectenbureau voortzette onder de naam Ir. Joseph en Pierre Cuypers, architecten BNA.

Voorafgaand aan de opdracht voor een katholieke kerk had Cuypers al eerder in Heemstede gebouwd, waaronder in 1906-1907 het raadhuis, samen met Jan Stuyt en gemeentearchitect J.Th.A. Etmans.[3] Dezelfde combinatie van architecten bouwde hier in 1909-1910 het omvangrijke woningbouwcomplex Res Nova aan het Res Novaplein, rond 1911 gevolgd door het woningbouwcomplex Nova et Vetera. In het vervolg op de bouw van het raadhuis kreeg Joseph van de gemeente opdracht het uitbreidingsplan te herzien. Jarenlang tekende zijn bureau uitbreidingen, gaf hij adviezen en trad hij, indien nodig, op als bemiddelaar. In de vergadering van de raad op 28 augustus 1912 merkte de voorzitter op dat hier een woord van dankbare hulde past aan het adres van de heer Cuypers, de ontwerper van dit mooie plan: 'Genoemde Heer heeft ons eerst het nieuwe Raadhuis bezorgd en nu dit plan'. Rond 1915 voerde Joseph de restauratie uit van Huize Bosbeek. Voor woningbouwvereniging Berkenrode tekende hij in 1917 een wooncomplex. Met zijn zoon Pierre ontwierp Joseph in 1922 het plaatselijke Post- en Telegraafkantoor.[4] Tegelijkertijd met de kerk ontwierp hij voor de gemeentelijke begraafplaats een monumentale entree, later gevolgd door een aula, een doodgraverswoning en een bergplaats met wachtlokaal.

Het ontwerp van de O.L.V. Hemelvaart

De eerste schetsontwerpen werden in Roermond gemaakt en varieerden van een hoge veelhoekige koepel met twee lage torens tot tal van varianten met hoge torens, waaronder ook een wat lagere koepel.[5] In vergelijking met het uiteindelijk uitgevoerde ontwerp waren deze zeer rijk vormgegeven met veel ornamenten. In een brief aan bouwpastoor Nieuwenhuis van 23 mei 1925 gaf Joseph uitdrukkelijk aan dat hij bij de koepelkerk, zoals hij die in gedachte had, niet wilde volstaan met een of twee kleine torentjes: 'Bij de afdrukken die U a.s. Maandag zullen bereiken is ook een zijaanzicht, waarop de kerk *met toren* [onderstreping van de architect] is geteekend. Die tooren is niet om U af te schrikken – zoo hoog ,- maar waar UZEerw. deze teekening aan ZDEw. zoude voorleggen was het vooral gewenscht niet den verkeerden indruk te wekken, dat een of twee kleine, korte klokken torens bij een kapel een gunstige indruk zouden doen. Van zulk een toren zoude men aanvankelijk slechts een klein gedeelte – juist tot gelijk met de goot kunnen bouwen – daarop de klok plaatsen – die telkens als ze geluid wordt ook bedelt om de voltooiing. De toren

aldus opgevat, die op een zeer in het oog vallend punt komt te staan, mag toch zeker niet verwaarloosd worden als deel van het geheel. Daardoor zoude voor de toekomst met een zwakke oplossing veel bedorven worden.' Ondanks schrijnend geldgebrek en tal van bezuinigingen kwam de toren in zijn geheel tegelijk met de kerk gereed. September van dat jaar tekende de pastoor een grondplan met banken en een driedimensionale schets, die veel lijkt op de later gebouwde kerk. Op deze tekening vermeldde Joseph: 'Schets pastoor, waarop verder te werken, eerste week van september'. Daarna werden de variaties kleiner en verplaatste het ontwerpproces zich naar Amsterdam en nog weer later naar Heemstede, waar bureaumedewerkers als Bottelier en J. van Berkel aanwezig waren voor zowel de kerk, de begraafplaats als het uitwerken van uitbreidingsplannen. Het door Joseph Cuypers afgewezen alternatief, een koepelkerk met twee kleine torens, realiseerde hij bijvoorbeeld in 1917-1921 bij de Sint-Laurentius in Dongen. In die periode begon hij een langdurige samenwerking met zijn zoon. Van deze oplossing nam hij nu, mogelijk mede ingegeven door de stedenbouwkundige situatie ter plaatse, nadrukkelijk afstand. Hier diende de toren als markering voor de brede Heemsteedse Dreef. Van het plan werd een kleimodel gemaakt, waarvan nog een tweetal foto's resteren in het Cuypershuis in Roermond.[6]

Afb. 4. De zijgevel vanaf de Heemsteedse Dreef. Foto auteurs.

Strijd met de Liturgische Commissie

In de ontwerpfase van de O.L. Vrouw Hemelvaart kregen Joseph en Pierre Cuypers te maken met de kort daarvoor ingestelde Liturgische Commissie. In alle vijf de Nederlandse bisdommen oordeelde een commissie over de liturgische geschiktheid van nieuw te bouwen kerken. Die legde, vermoedelijk ook om zich waar te maken, een overdreven geldingsdrang aan de dag. Op 23 mei 1925 meldde mgr. M.P.J. Möllman, vicaris generaal van het bisdom, de bouwcommissie dat

de Liturgische Commissie het ontwerp van de beide architecten met algemene stemmen integraal had afgekeurd.[7] De onderbouwing liet met slechts een paar zinnen te wensen over: 'Deze kerk wordt niet opgebouwd uit het grondplan, maar het grondplan is gewrongen in den opbouw. Daaruit volgen als nadelen onder andere 1) Het altaar staat op een inferieure plaats; 2) de richting van de zitplaatsen harmonieert niet met die der architectuur; 3) zeer vele menschen kunnen het Altaar niet zien; 4) de zij-altaren en de kapellen zijn slecht gelegen; 5) het contact tusschen altaar en koor is zeer moeilijk. Daarenboven zal de parabool-vorm van de boogen van opzij gezien, iets ongewis aan den bouw geven.' Daar moesten de bouwcommissie en de architecten het mee doen: constateringen zonder toelichting en argumenten. De architecten konden zich voor nadere toelichting op het advies van de commissie vervoegen bij de waarnemend voorzitter van de commissie, professor Nolet te Warmond.

Op 29 mei 1925 schreef Joseph Cuypers aan de pastoor Nieuwenhuis, de voorzitter van de bouwcommissie: 'De zaak blijft interessant. Donderdag avond ¾ uur alleraangenaamst onderhoud met prof. Nolet (hoogleraar te Warmond en waarnemend voorzitter van de Liturgische Commissie (M.B.) [betekenis onduidelijk]. Beiderzijds de positie duidelijk omlijnd. Wij vragen: Als dit plan en programma zijn afgekeurd, geef ons dan een programma uwerzijds. Antwoord: Dat is niet de taak der Commissie! Mooi zoo – wij zitten dus vast aan de grond. Eenige oplossing – dit voor te leggen aan den diocesanen autoriteit, die toch beide partijen als haar eigen kinderen verder zal moeten leiden! Afspraak is: Wij (U en ik) brengen verslag uit aan mgr. den Vicaris. Resumeeren dat verslag met eenige zeer categorische vragen. De oplossing zal dan ook zowel practische waarde voor ons – als algemeen academische waarde hebben voor 't verder werken der Commissie, die zich nog wel voelt op nu vreemd terrein! Wij fungeren dus gaarne lijdsaam als proefkonijntjes! Deze gang van zaken is nu wel de beste en zuiverste'. Kortom, tijdens het gesprek met de voorzitter van de commissie moet Joseph Cuypers besloten hebben zonder enig voor-

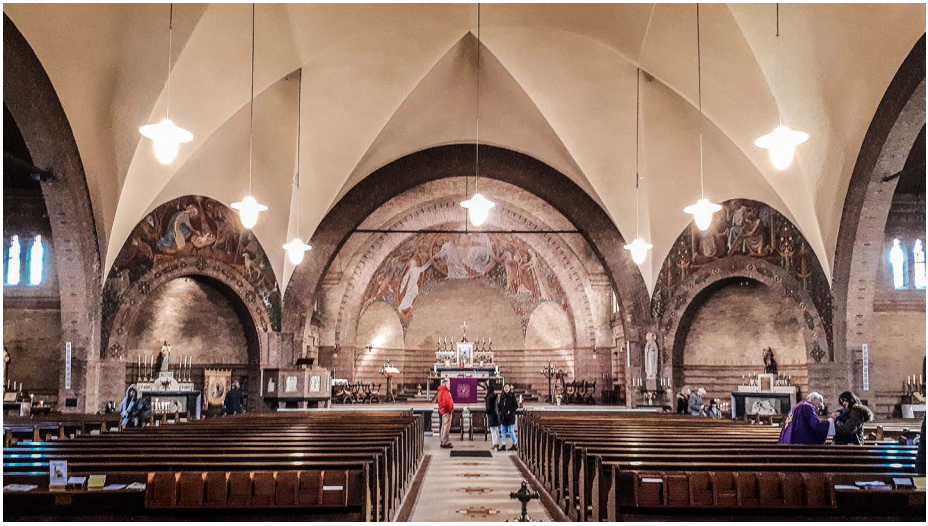

Afb. 5. Het interieur naar het koor. Foto auteurs.

behoud de confrontatie aan te gaan. Daarbij kon hij ervan uitgaan dat bouwpastoor en de bouwcommissie hem steunden. In hun pleidooi aan Vicaris Generaal Möllmann gingen vader en zoon Cuypers zeer nauwkeurig in op alle aspecten van de kwestie, waarbij zij zich ontpopten als polemische talenten. Dit met de aantekening dat waarschijnlijk vader Joseph de pen voerde. In het bouwdossier van de parochie is nog de eerste versie van hun repliek van twaalf pagina's aanwezig, die ze later inkortten tot een definitieve versie van negen pagina's. Hiervan ontving Jan Stuyt, die ongetwijfeld ook met de commissie te kampen had, afgaande op de conceptversie aan de bisschop Mgr. A.J. Callier, met wie Joseph een nauwe band had, een afschrift.[8] Van weinig kerken is het programma van eisen, hier opgesteld door de bouwcommissie, zo nauwkeurig opgetekend als in dit geval, wat unieke architectuurhistorische inzichten oplevert. Van de kerk in Heemstede boekstaafden de architecten deze, als onderdeel van deze uitgebreide repliek, tot in de kleinste details, voorzien van alle daarbij spelende overwegingen.

De Liturgische Commissie reageerde met *Aantekening der Liturgische Commissie* op de bezwaren der Heeren Joseph en Pierre Cuypers tegen de beoordeling der kerk van O.L.V. Hemelvaart te Heemstede. De commissie handhaafde de eerdere kritiek en voegde daar de opmerking aan toe dat ze in de plattegrond een dubbele gedachte vaststelden: 'namelijk het streven naar een lengte-as en het streven naar een centraalbouw. Zij meent echter, dat deze twee pogingen niet tot een werkelijke eenheid zijn gegroeid. Deze dubbele gedachte heeft ook geleid tot een onevenwichtigheid in den omgang om den koepel, die aan den westkant veel breder is genomen dan aan den oostkant en die in het grondplan geen uitgesproken karakter bezit, zoodat hij gebruikt wordt als presbyterium, deels als zijkapellen, deels als ruimte voor zitplaatsen, en paden, deels als steunpunt voor de tribunes.' Nogmaals wees de commissie op de inferieure plaats van het altaar, doordat de koepelvorm in haar ogen problematisch was. Daarbij verwees ze naar een voorschrift uit de zestiende eeuw van Carolus Borromeus, dat bepaalde dat voor de centraalbouw een speciale toestemming nodig was van de bisschop. Een deel van de bezwaren trok de commissie in en waar ze deze handhaafde, bleven helder geformuleerde argumenten uit. Tegen het gedegen betoog van Joseph Cuypers wist de commissie nauwelijks iets in te brengen. Op 11 juli 1925 kwam de Vicaris Generaal in een kort, handgeschreven briefje tot het volgende oordeel: 'Indien de Architecten mogelijkheid zien om het Altaar een betere plaats te geven, des te beter. Toch vind ik dit bezwaar ook niet overwegend en meen ik, omnibus bene perpensis, mijn Nihil Obstat bij dezen te moeten verleenen.' De aanval van de commissie was met verve afgeslagen.

Ten opzichte van het plan zoals besproken in de Liturgische Commissie, voerden de architecten een belangrijke wijziging door: de tribune van het zangerskoor verplaatsten zij van de zuidelijke kruisarm naar het westelijke uiteinde van de westelijke kruisarm, ofwel het schip. Het valt niet meer na te gaan of deze wijziging werd ingegeven door de kritiek van de commissie. In grote lijnen werd de kerk ook uitgevoerd volgens het kleimodel in Roermond, een aantal details daargelaten. Zo verviel het portaal tegen de middenas van de noordelijke kruisarm en kwam deze overhoeks tegen de noordwesthoek van de kruisarm te staan, waardoor deze vrijwel aan de Heemsteedse Dreef uitkomt.

De aanbesteding

In februari 1926 hadden Joseph en Pierre Cuypers het bestek gereed. Op 5 maart vond de aanbesteding plaats.[9] Inschrijvers moesten R.K. georganiseerd zijn. Het werk ging naar de firma Thunnissen & Van Sambeek

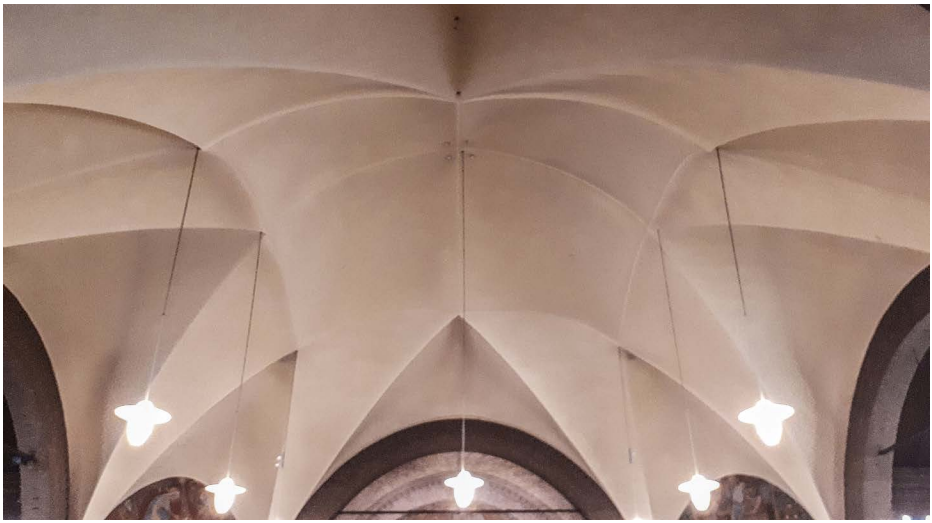

Afb. 6. Het hanggewelf boven de centrale achtkant. Foto auteurs.

uit Haarlem voor 192.950 gulden.[10] De totale bouwkosten voor de parochie waren echter veel hoger. Bij deze som waren bijvoorbeeld nog niet inbegrepen de aanschaf van de grond, 32.980,79 gulden, de honoraria voor de architecten en opzichter W. van Berkel, geraamd op 20.000 gulden, het meubilair, geraamd op 30.000 gulden, de rente gedurende de bouw, geraamd op 8.000 gulden, bijwerk en onvoorziene uitgaven, 8.500 gulden, de verwarmingsoven, geraamd op 2.500 gulden. Alles bijeen doemde een tekort op van 50.000 gulden. Dit dwong de bouwcommissie alle geplande uitgaven voor het kerkgebouw nog eens tegen het licht te houden.[11]

Op 4 maart 1926 verleende de gemeente Heemstede de benodigde bouwvergunning. Ondertussen zochten de architecten en de bouwcommissie naar mogelijkheden tot besparing. Na overleg stuurde de aannemer een becijfering van de meerkosten in geval van een gefaseerde bouw. Die konden oplopen tot een bedrag van 4.000 gulden. Op 18 mei 1926 maakte de aannemer de definitieve staat op van te realiseren bezuinigingen. Zo kwamen er op het dak onverglaasde pannen en viel de keuze van het glas-in-lood op tien in plaats van zeventien gulden per vierkante meter. In totaal werd er op de kerk 7.850 gulden bezuinigd en op de pastorie 508 gulden. De ingrepen hadden allemaal betrekkelijk kleine gevolgen. Het ontwerp was sowieso al veel eenvoudiger dan de eerste schetsontwerpen lieten zien.

De aannemer droeg buiten het bestek om ook zorg voor het meubilair, dat werd aanbesteed in onderdelen. Op 15 november 1926 bevestigde Thunnissen & Van Sambeek de aanbesteding van het leveren van kerkbanken voor in totaal 890 zitplaatsen, inclusief het beitsen en in de was zetten, voor een bedrag van 14.500 gulden, te leveren op 15 maart 1927. Twee dagen later volgde de aanbesteding van onder meer twee zijaltaren en een doopvont met koperen deksel. Op 28 januari stuurde de firma de rekening voor een kluisdeur en twee branddeuren, vijf in te metselen offerkasten en een geldkast voor collectes. De aannemer kreeg op 7 februari opdracht voor het leveren van de marmeren communiebank volgens tekening. Op 24 maart 1927

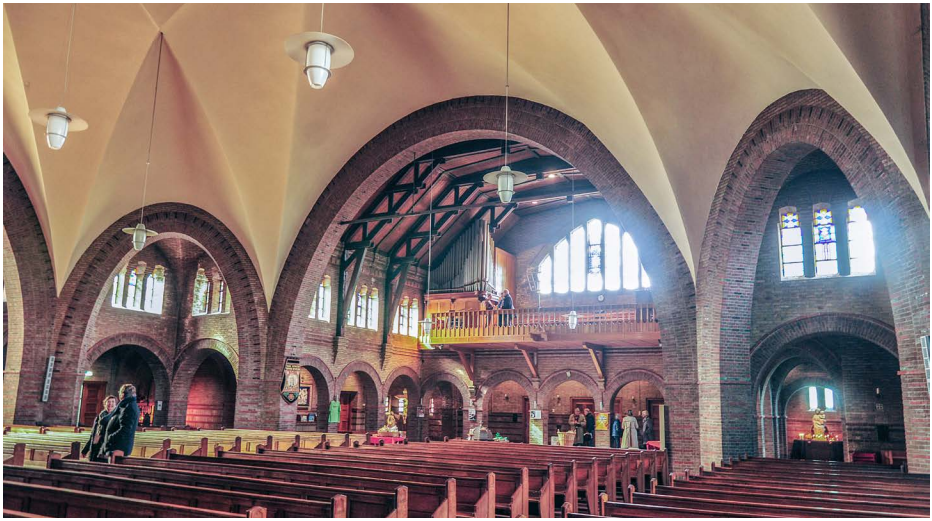

Afb. 7. Het interieur gezien naar het schip. Foto auteurs.

nam deze aan de luiken voor de ramen van de pastorie en 25 stuks kerkstoelen met beklede knielbanken te leveren. Op 11 maart 1927 bevestigde de aannemer de aanbesteding van de eikenhouten banken op het zangkoor en het leveren en stellen van de vurenhouten biechtstoel. Op 30 maart ging het om vier kasten, twee boekenkasten en een trapje voor het altaar. Op 7 juli 1927 vond de consecratie van de kerk plaats.[12] Helemaal gereed waren de kerk en de inrichting nog niet. Zo vond op 26 oktober 1927 de onderhandse aanbesteding plaats voor het maken en plaatsen van een tochtportaal met twee deuren. De firma J.G. Korsten uit Amsterdam leverde voor het invallen van de winter ook nog de heteluchtverwarming.

Situering

De kerk verrees op een ongeveer rond plein op de Valkenburgerlaan, waarop ook de Heemsteedse Dreef en twee kleinere woonstraten aansluiten. De kerk en de pastorie staan met hun voorgevel aan de noordoostelijke hoek van het plein, daarvan gescheiden door een bescheiden kerkplein. Vanwege de vorm van het bouwterrein behoorde een zuivere oriëntatie van de kerk niet tot de mogelijkheden. Door het koor iets naar het noorden te draaien, paste de kerk op de kavel en stond deze onder een geschikte hoek met de voorgevel aan het plein. Op de hoek van de Heemsteedse Dreef en het Valkenburgerplein staat een hoge toren, die aan de brede laan een markante blikvanger vormt. Aan de voorzijde heeft de voorgevel van de kerk naast de toren een uitgebouwd portaal, dat dient als de hoofdingang van de kerk. Rechts van de kerk, daarmee verbonden via een overdekte gang, met de voorgevel een stuk naar voren, staat de pastorie. Opzij loopt de brede Heemsteedse Dreef vlak langs de kerk. Een overhoeks geplaatst portaal op de westelijke hoek van de noordelijke kruisarm dient hier als tweede ingang en gaf, volgens het programma, op uren dat de kerk dicht was, toegang tot het Heilig Sacrament.

Materiaal

De aannemer groef een bouwput tot de vaste zandbodem, zoals die was aangetroffen

bij een bodemonderzoek. Op staal ligt een fundering van Sinvermysteen (een baksteen waarin sintels van de Nederlandse Spoorwegen werden verwerkt)[13] en daarop staat, om optrekkend vocht te keren, een cementraam van harde klinkers. Boven het maaiveld werd het cementraam uitgevoerd als een plint. Onder het koor en onder de pastorie kwamen kelders. Het opgaande werk vertoont een Vlaams verband. Een deel van de genuanceerde voorwerkers is gesinterd. In die tijd en ook later nog bestond er voor deze enigszins vervormde baksteen een zekere voorliefde, doordat ze het muurwerk een bijzondere levendigheid konden verlenen. Voor de binnenmuren schreven de architecten gele Friesche steen en Waalklinkers voor, afgewisseld met verglaasde gele en bezande drieklezoren en rode banden van bleek Gronings baksteen voor de pijlers van de ronde, naar beneden toe iets wijder uitlopende bogen. Deze kleuraccenten verlevendigen het vrijwel overal zichtbare metselwerk.

De eenvoud in vorm en materiaalgebruik stond expliciet beschreven in het eerste punt van het programma en het gebrek aan middelen dwong dit ook af. In de gevels overheersen grote vlakken schoon metselwerk. De schaars toegepaste ornamenten zijn vrijwel zonder uitzondering uitgevoerd in baksteen. Rond de grote vensterpartijen pasten de architecten een iets verdiept veld toe en aan de bovenzijde volstonden ze met een gemetselde boog. Vanaf de tweede etage vatten ze de lichtspleten in de toren tussen twee ragfijne, doorlopende muurdammetjes, dat zo een verticaal motief vormt, dat uitloopt in het vierkante veld van het uurwerk, dat weer uitmondt in een nog breder veld met de rechthoekige galmgaten.

Afb.8. Het schip gezien naar het zuiden. Foto auteurs.

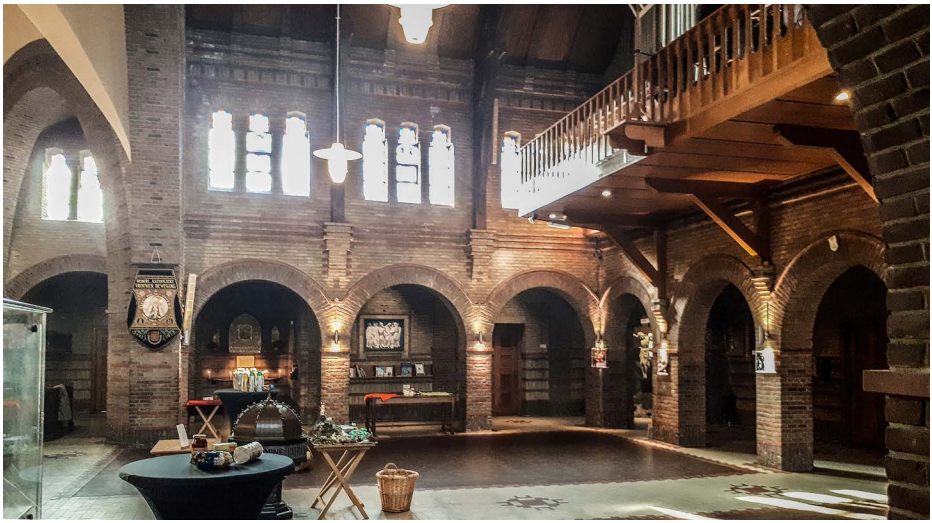

Een centraalbouw zonder koepel

De kerk bestaat uit een centrale, achthoekige ruimte met vier lange zijden voor de kruisarmen en vier korte zijden in de diagonalen daartussen, telkens in de vorm van naar onderen wijd uitlopende bogen. De oostelijke kruisarm met het altaar heeft een verhoogde vloer en eindigt in een triconchale apsis, waardoor deze arm langer is dan de twee zijarmen. In de twee oostelijke diagonalen bevindt zich een apsis die plaats biedt aan een

zijaltaar. De bogen in de korte overhoekse bogen aan de westzijde openen zich op een hoog gewelfvak in de binnenhoek van de veel lagere omgang om de westelijke kruisarm en de westzijde van de kruisarmen. De westelijke kruisarm is opgezet als een basilicaal schip. Buitenwerks heeft de kerk een lengte van 48 meter en bij de kruisarmen een breedte van 32 meter. Doordat het schip duidelijk langer is dan de oost- en de westarm, houdt de kerk vooral van buiten gezien het midden tussen een centraalbouw en een axiale kerk.

De centrale achthoek kreeg geen hoge koepel met tamboer, zoals de ongeveer in dezelfde tijd door Joseph en Pierre Cuypers gebouwde en nauw verwante kerk O.L. Vrouwe van Lourdes in Bergen op Zoom (1926-1928), maar een ribloos netgewelf van stuc, dat aan de stalen spantconstructie van de kap erboven hangt. Het bestek bepaalde dat die moest worden uitgevoerd door de N.V. Constructie Werkplaats Limburg in Hoensbroek. Aan de ijzeren constructie hangt een geraamte met staven voor de graten van het gewelf. Tussen de graten kwam een netwerk en metaalgaas voor het aanbrengen van de cementpleister. De grote en betrekkelijk lage overspanning zonder steunpunten, een combinatie van de sinds de achttiende eeuw toegepaste techniek met hangende gewelfschalen en het laatgotische netgewelf, verleent de ruimte een bijzonder karakter. Dezelfde gewelftechniek pasten de architecten toe in de H. Antonius Abt in Scheveningen uit de periode 1925-1927. Dit betrof een kerk met een basilicale opzet.

Op een aantal belangrijke plaatsen vonden gemetselde gewelven toepassing, zoals boven het priesterkoor, boven de twee zijaltaarkapellen, over de hoge vakken daartegenover aan de westzijde, het portaal voor de hoofdingang en boven de doopkapel en de devotiekapel aan het westelijke uiteinde van de zijbeuken van het schip. Hiervoor dienden gele IJsseldrielingen met rode drielingen langs de aanzetten en langs de graten.

In de open dakstoel van het westelijke schip, met houten vakwerkspanten steunend op gemetselde uitkragingen, werden platen toegepast. De beide zijarmen vertonen dezelfde afwerking, maar zonder de houten vakwerkgebinten. Boven de zijbeuken van het schip en de rest van de omgang bevindt zich tussen de gordelbogen een tamelijk laag, vlak plafond van occumé (vochtbestendig triplex). In de hoek tussen koor en noordelijke kruisarm bevindt zich de sacristie. De gerfkamer, aan de overzijde van het priesterkoor, diende in de praktijk als hulpsacristie en bergkamer. In de zuidwestelijke hoek van het schip steekt de doopkapel uit.

In hun repliek op de Liturgische Commissie gingen de beide architecten in op de bijna gelijktijdig gebouwde Heilige Familie te Rotterdam, waarbij ze aangaven dat de vorm van de vensters zowel daar als in Heemstede samenhing met het interieur: ruimtes met een vlak gedekte zoldering vroegen om van boven rechte vensters. Bij nadere beschouwing blijkt de samenhang tussen de vorm van de ruimte en de vensters in Heemstede eveneens aanwezig te zijn. Vensters met een rechte beeindiging zijn in de zijbeuken en bovenin de toren te vinden. In de voorgevel en de kruisarmen hebben de reeks verticale raamstroken de vorm van een licht gebogen driehoek, wat overeenkomt met de doorsnede van de kruisarmen en de gewelven.

De gordingenkap boven de centrale achthoek kreeg een piramidale vorm, waaruit de smallere zadeldaken steken van de vier kruisarmen. Aan de oostzijde grenst het veelhoekige dak van de apsis, aan de westzijde een bescheiden portaal met een zadeldak, doorsneden door een lessenaarsdak van de in 1939 door Joseph en Pierre Cuypers toegevoegde zij-ingang. Beide portalen (voor de westgevel en aan de Heemsteedse Dreef) vertonen een spitsboog, die naar onderen iets wijder uitloopt, als bij een parabool.

De toren die vader en zoon Cuypers in ge-

dachte hadden en ondanks de bezuinigingen meteen bij de eerste oplevering gereed kwam, is opgemetseld tot 27 meter hoogte. Met de spits bereikt deze een hoogte van 35,2 meter. Aan de binnenzijde van de muren voorzagen de architecten een klamplaag en aan de buitenzijde moest een waterkerend middel het muurwerk voor inwateren behoeden. Een jaar later vormde het doorslaande vocht nog steeds een probleem, waarna Cuypers aanvullende maatregelen nam. Inslaand vocht leidde in 1934 opnieuw tot problemen, die de aannemer oploste door de houten vloeren te vervangen door betonvloeren en door de balkkoppen van de klokkenstoelen te bekleden met lood.

De traditionalistisch vormgegeven pastorie verrees tegelijkertijd met de kerk. Deze bezit een rechthoekige grondslag met een middenrisaliet en een piramidaal dak. De gang vanuit de pastorie zet zich voort langs de zuidelijke transeptarm. Het pand bestaat uit een kelder, twee bouwlagen en een zolder. Oorspronkelijk dienden de ruimtes aan weerszijden van de ruime hal als spreekkamer. Aan de voorzijde bevond zich verder een ontvangkamer en de keuken. De vroegere eetkamer met serre en de zaal met schouw en lambrisering kijken uit op de tuin. De verdieping bood plaats aan de pastoorskamer met slaapkamer, een gastenkamer met slaapkamer, een logeerkamer en twee kamers voor kapelaans.

Inventaris

Vader en zoon Cuypers ontwierpen een groot deel van het interieur zelf, voor een aantal onderdelen werden kunstenaars ingeschakeld. De architecten kwamen voor het bovenstuk van het altaar door bezuinigingen op een zwarte steen uit. De ontwerper van het altaar, de beeldhouwer W.J.I. Thijssen, ging daarin mee, maar de leverancier van de steen, de N.V. Steenhouwerij vh V.H.J. Troupin had moeite met zowel het ontwerp als de steensoort: 'de teekening van het bovenstuk van het altaar is van te zwaren steen geteekend, en het model is meer geschikt voor een topgevel, doch niet voor een altaar, de keuze van Comblanchien zal beslist tegen vallen, die steen is veel te dood, zit geen nuance in, wordt nooit gebruikt voor een bovenstuk van een altaar, wij zouden U aanraden de profileering en constructie van het bovenstuk te wijzigen, alsook een andere marmersoort te nemen […], daar U anders hoegenaamd geen eer bij dit werk zult inleggen […]'. Thijssen veranderde noch ontwerp, noch steensoort, wat hem op een tweede reprimande kwam te staan. Uiteindelijk kwam er toch een altaar van Bleu Belge en Vert d'Estours met een bovenstuk van marmer Jaune de Sienne en Sint Silvester. Thijssen leverde zelf het koperwerk van het altaar. De beeldengroepen 'De dood van Maria' en 'Jozef' voor de zijaltaren werden in 1926 geleverd door Ornements d'Eglise/Kerkornamenten, Billaux Grossé, Fournisseur de Sa Sainteté le Pape te Brussel.

Na het Tweede Vaticaans Concilie in 1962 stond de priester bij het bedienen van het altaar niet meer met het gezicht naar het Oosten, maar ging hij achter het altaar staan, gekeerd naar de gelovigen. Om die nieuwe liturgie mogelijk te maken kwam er voor het vroegere altaar in eerste instantie een houten noodaltaar te staan. Voor het vijftigjarig bestaan van de parochie vervaardigde de edelsmid Joost van Vlijmen het huidige hoofdaltaar met elegant gebogen poten. Als altaarsteen gebruikte hij die van de kapel op de begraafplaats. Het oude altaar bleef echter behouden op zijn oude plek.

Ter herdenking van het veertigjarig priesterfeest van pastoor Van Noort boden de parochianen in augustus 1945 de schildering boven het hoofdaltaar aan, vervaardigd door de kunstenaar Henricus Alphonsus (Han) Bijvoet (1897-1975). Deze veelgevraagde kunstenaar was vanaf 1925 actief in de kathedraal te Haarlem. Boven het altaar bracht hij een voorstelling van de Maria Hemelvaart

aan. De schilderingen boven de zijaltaren kwamen na 1947 tot stand. Boven het Jozefaltaar kwam een timmerwerkplaats met de Heilige Familie, boven het Maria-altaar de Geboorte van Christus met de Aanbidding door de Herders. Boven de ingangen van de sacristie en de gerfkamer zijn geschilderde friezen aangebracht. De iconografische beschrijving van Bijvoet van zijn werk in de kerk omvatte veel meer dan de kunstwerken die wel tot uitvoering kwamen. Van uitvoering van zijn ambitieuze plannen kwam het echter niet.

Op 25 juni 1926 bevestigde de combinatie T. Jos. H. Vermeulen en firma L. Ypma & Co, orgelfabriek te Alkmaar, de ontvangst van de eerste betaling voor het kerkorgel. De orgelbouwer gaf daarbij aan de speeltafel en verschillende andere delen maar te hebben opgeborgen, in de hoop dat de opstelling ter plaatse spoedig plaats kon hebben. Het duurde even voordat het benodigde geld bijeen was gebracht. Op 22 september 1929 bracht de combinatie het bestek uit voor een te leveren orgel met twee klavieren en een pedaal met een pneumatische tractuur. Het orgel onderging nadien meerdere aanpassingen en een restauratie.

Aanvankelijk stond de kerk vol met banken, maar in de jaren zeventig werd het aantal zitplaatsen gereduceerd tot 676, waardoor het

Afb. 9. Spanten in het schip.
Foto auteurs.

Afb. 10. De noordelijke zijbeuk van het schip.
Foto auteurs.

lege schip voortaan als ontmoetingsruimte dienst kon doen.

De Heemsteedse kerk in het oeuvre van Joseph en Pierre Cuypers

De eerste koepelkerken die Joseph en Pierre samen bouwden zijn die in Dongen en Bussum uit de periode rond 1921. Koepelkerken voldoen aan de gedachten van de Liturgische Beweging van na de eeuwwisseling, waarbij de gelovigen een vrij zicht op het altaar moeten hebben, zonder hinder van pijlers. Vader en zoon Cuypers bleven ook basilicale kerken bouwen. Zij voldeden daarbij aan het vrije zicht op het altaar door de smallere en lagere zijbeuken uitsluitend voor verkeer te gebruiken en zitplaatsen achterwege te laten. De kerk van Heemstede neemt een unieke plaats in het oeuvre in, doordat hier een laag hanggewelf de centrale ruimte overspant, zonder dat er een tamboer aan te pas kwam, zoals bij hun andere kerken met een centrale aanleg. Daarmee bereikten ze vermoedelijk niet alleen een aanpassing in hoogte aan de geplande villawijk, maar kwamen ze ook tegemoet aan het beperkte budget.

De O.L.V. Hemelvaart valt nauwelijks te beschrijven in termen van historische bouwstijlen, zoals dat met het werk van (groot) vader P.J.H. (Pierre) Cuypers wel mogelijk is. De kerk in Heemstede het etiket neogotisch, neoromaans of neobyzantijns opplakken levert geen bijzondere inzichten op over het gebouw. De kerk sluit zeker aan bij christelijke tradities, maar zonder dat er nog van consequente stijlnavolging gesproken kan worden. Typologisch lijkt het om een kruisvormige centraalbouw te gaan, maar de kerk heeft wel degelijk ook een lengteas en een als zodanig herkenbaar basilicaal schip. Een achtkant met korte en lange zijde leent zich volgens de traditie bij uitstek voor een koepel, maar deze bleef achterwege en daarvoor in de plaats kwam een netgewelf met een voor dit type gewelf ongebruikelijk grote overspanning. Hierdoor ontstond een laag silhouet, een aanpassing aan de geplande groene wijk met villa's. De hoge bogen om de centrale ruimte zijn van boven tamelijk rond, maar doen zich naar beneden toe voor als een parabool, een vorm die noch romaans, noch gotisch genoemd kan worden. De centrale apsis doet zich voor als traditioneel en blijkt nader beschouwd uit drie zeer ondiepe apsissen te bestaan, zoals die in de middeleeuwen niet voorkwamen. In zijn repliek aan de Liturgische Commissie lieten vader en zoon uitdrukkelijk weten te hechten aan de traditie, maar bij hen hield dat niet langer de nabootsing van een specifieke historische bouwstijl in.

Conclusie

In de gemeente Heemstede bracht Joseph Cuypers tijdens het interbellum verschillende bouwwerken en een lange reeks van uitbreidingsplannen tot stand met de O.L.V. Hemelvaart als hoogtepunt. Een belangrijk deel van Heemstede heeft zijn huidige aanzien te danken aan het ontwerp, advies en bemiddelingswerk van Joseph Cuypers. Veel daarvan bepaalt nog steeds het beeld. Van zijn gebouwen zijn het raadhuis en de kerk het meest markant en prominent. De kwaliteiten van het raadhuis zijn al vroeg gewaardeerd met de status van rijksmonument. Gezien het belang van de architect Joseph Cuypers voor Heemstede is nu ook bescherming van de kerk op de gemeentelijke monumentenlijst van groot belang.

De kerk en de pastorie vormen een beeldbepalend onderdeel van het Valkenburgerplein. De toren valt niet alleen vanaf de brede dreef in het oog, maar deze vormt een blikvanger vanuit vrijwel alle richtingen. Het lage silhouet vormde een aanpassing aan de hier geplande groene villawijk. Daarvoor in de plaats verrees een tuindorp met een eveneens geringe bouwhoogte.

De kerk is een belangrijk werk binnen het belangrijke en omvangrijke oeuvre van archi-

tect Joseph Cuypers en zijn zoon Pierre Cuypers. Joseph zette de weg van zijn beroemde vader Pierre sr. voort, maar drukte daarbij op het historiserend bouwen een eigen stempel, door veel minder uit te gaan van stijlnavolging. Daarbij stond zijn werk verder van dat van zijn vader af dan sommige van diens navolgers, zoals Nicolaas Molenaar, die in de kerkbouw wel trouw bleef aan de neogotiek. In deze ontwikkeling binnen het oeuvre van Joseph Cuypers valt de kerk in Heemstede mede op door de ver doorgevoerde eenvoud. Typologisch is de kerk interessant als een complexe mengvorm tussen een centraliserende en een axiale aanleg. Daarbij verving hij de koepel door een hangend schaalgewelf in de vorm van een laatgotisch netgewelf. Hangende schaalgewelven kwamen vooral in de achttiende-eeuwse barok voor, voornamelijk in Duitstalige gebieden. De kerk neemt door deze bijzondere gewelfvorm in het oeuvre van de architecten een unieke plaats in.

Wat de kunsthistorische waarden betreft gaat het, in het licht van de rijkelijk overgeleverde schriftelijke bronnen, bij dit bouwwerk om een uitzonderlijk kunsthistorisch ofwel wetenschappelijk belang, dat het lokale ver overstijgt. Van vrijwel geen enkele andere kerk uit deze periode bestaat zo'n lange schriftelijke uiteenzetting van de architect als deze.

Het kerkgebouw bleef gaaf bewaard, inclusief vrijwel de gehele oorspronkelijke inrichting, tot aan het oorspronkelijke hoofdaltaar aan toe. Van belang voor de naoorlogse monumentale kunst zijn de schilderingen van Han Bijvoet.

Van lokaal belang is de historische waarde van het bouwwerk als brandpunt van het kerkelijke en sociale leven in een aanvankelijk verzuilde samenleving.

Noten

1 *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 28 januari 1925.

2 Wil de Groot-Boor, Michel Bakker, Matthieu Wagemaker pr, *Onze Lieve Vrouw Hemelvaart. 75 jaar parochieleven aan het Valkenburgerplein*, De Vrieseborch: Haarlem 2002; het parochiearchief in de pastorie, vier dozen.

Afb. 11. De schildering boven het hoofdaltaar van H.A. Bijvoets. Foto auteurs.

3 Raadhuisplein 1; rijksmonument 508454.
4 Raadhuisstraat 22a-24a, Postlaan 1; gemeentelijk monument 0397/WN033.
5 Het Nieuwe Instituut, Rotterdam (HNI), toegangscode CUBA, inventarisnr. t 754.1-3.
6 Vriendelijke mededeling Michel Bakker.
7 Bouwdossier parochie.
8 HNI, toegangscode CUBA, inventarisnr. g 754.
9 *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 16 februari 1926; *De Maasbode*, 16 februari 1926.
10 *De Maasbode*, 9 maart1926.
11 Bouwdossier parochie.
12 *De Maasbode*, 26 maart 1927.
13 Artikel over deze kunststeen: *Het Vaderland : staat- en letterkundig nieuwsblad,* 14 maart 1925, Avondblad B, p.3.

Boekbespreking:

Het Berchmanianum, van studiehuis tot academiegebouw //

Gert van Kleef

Annemiek Krul, Wies van Leeuwen, Agnes van der Linden en Lillian Waanders mmv. Michel ter Berg, *Het Berchmanianum. Van studiehuis tot academiegebouw*, Nijmegen (Uitgeverij Vantilt), 2019. 228 pagina's, rijk geïllustreerd. Prijs € 29,50, ISBN 978-94-6004-393-2.

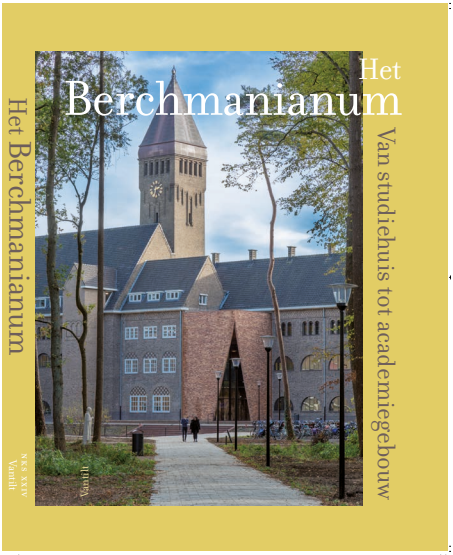

Ter gelegenheid van de herbestemming van het Nijmeegse studiehuis Collegium Berchmanianum van de paters Jezuïeten uit 1929 tot het academiegebouw van de Radboud Universiteit is een fors en fraai geïllustreerd boek uitgekomen over de geschiedenis van dit gebouw.

Het boek bevat bijdragen van vier auteurs. De eindnoten maken duidelijk welk aandeel ze hebben geleverd. Agnes van der Linden neemt vooral de meer algemene geschiedenis en de beschrijvingen van personen voor haar rekening. Wies van Leeuwen had al eerder met dit gebouw kennis gemaakt bij het schrijven van bijdragen aan het Nijmeegse kloosterboek *Een Veelkleurig Habijt* en licht hier de architectuur en de bouwhistorie toe. De beschrijvingen van de tuinaanleg en de geschiedenis van het gebouw tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn van de hand van Annelies Krul. Lillian Waanders draagt bij met hoofdstukken over het oorspronkelijke interieur en het dagelijks leven.

Het gebouw werd gebruikt voor een onderdeel van de studie van de Jezuïeten. Na de

middelbare school konden leerlingen intreden en beginnen aan het noviciaat en wederzijdse kennismaking. Als dat beviel werden de geloften afgelegd en volgde het junioraat met het accent op Grieks en Latijn. Dit was de opmaat naar het philosophicum van drie jaar, dat plaats vond in het Berchmanianum. Daarna volgde een universitaire studie of het werken als surveillant op een Jezuïetenschool. Een studie van vier jaar theologie aan het Canisianum in Maastricht sloot de vorming af.
De reden van de bouw van dit studiehuis vormde de verouderde accommodatie in Oudenbosch. Onder meer vanwege de enkele jaren daarvoor opgerichte Rooms Katholieke Universiteit koos de orde voor Nijmegen als nieuwe plaats van vestiging, waarvoor een deel van het landgoed Heyendael werd aangekocht. De rector van het oude philosophicum in Oudenbosch, Gerard Lamers, trad op als bouwheer.

De auteurs gaven aan dat de Jezuïeten vaak van architect wisselden. Eerder maakten ze gebruik van de diensten van Pierre Cuypers sr, Alfred Tepe en Nicolaas Molenaar. De schrijvers doen niet helemaal recht aan de enorme productie die juist Nicolaas Molenaar aan deze orde leverde met de Gelkingestraatkerk in Groningen (1886), de hulpkerk in Nijmegen (1888), de Ignatiuskerken in Rotterdam (1892) en Nijmegen (1894) en twee grote onderwijscomplexen in Oudenbosch en Nijmegen. Voor dit complex werd gekozen voor de bouwmeesters Joseph Cuypers (de zoon van Pierre Cuypers sr) en zijn zoon Pierre Cuypers jr. De auteurs beschouwen de denkbeelden van Pierre sr als leidend voor het ontwerp. Joseph was daar zeker goed van op de hoogte, maar ondertussen had hij in meerdere publicaties ook zijn eigen denkbeelden verwoord. Te denken valt aan een artikel in Architectura van 1900 over J. Lokhorst, waarin hij schrijft over waarheid in vorm, oprechtheid in uitdrukking en helderheid in samenstelling en versiering. In een voorstel voor tekenonderwijs uit dat jaar introduceert hij het begrip hogere harmonie dat alle natuurwetten beheerst. Met name harmonie hanteerde hij vaker, zoals in zijn hoofdstuk over gebrandschilderd glas in de feestuitgave van het Bernulphusgilde in 1919.

Aan de hand van krantenartikelen die zijn geschreven op basis van een bezoek voor de inwijding maakten de auteurs een beschrijving van het interieur per vertrek, voorzien van prachtige foto's van voor en na de recente herbestemming. De consequent gedempte kleuren in lambriseringen en ramen versterken de kloostersfeer. Interessant zou zijn te weten op grond van welke ideeën de architecten tot hun keuzen voor deze kleuren zijn gekomen. In het boek over de Nieuwe Bavo in Haarlem gaat Bernadette van Hellenberg Hubar daar wel op in. Het hoofdstuk over de tuinaanleg is al even uitgebreid en geïllustreerd. Uitgebreid aandacht krijgt de binnentuin in een architectonische tuinstijl, als eerste toegepast door tuinarchitect D.F. ter Steeg. De auteur merkt op dat deze tuin niet op hetzelfde raster is ontworpen als het gebouw.

De beschrijving van de kapel maakt onderdeel uit van het hoofdstuk over het dagelijks leven in het studiehuis. Waarom is gekozen voor deze plek en niet bij de beschrijving van het interieur, is niet helemaal duidelijk. De auteurs gaan niet in op de onderliggende gedachte van het decoratieprogramma. Juist daarmee was Joseph Cuypers sinds de bouw van de Nieuwe Bavo intensief bezig. Bij de bespreking van de beelden blijft de lezer ongewis over de vraag waarom na de eerste vier beelden beeldhouwer Leo Brom plaatsmaakte voor beeldhouwer C. van de Capelle, waardoor er flinke stijlverschillen ontstonden. De in het vervolg van het hoofdstuk opgenomen beschrijving van de dagorde in het philosophicum roepen een beeld op van lange dagen volgens een streng schema.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het gebouw achtereenvolgens gevorderd voor het

project Lebensborn van de SS, dat tot doel had kinderen van het 'Arisch ras' voort te brengen. Hiervoor voerde architect J.J. Gort een grote verbouwing uit, waarbij de bibliotheek verdween. Uiteindelijk heeft het nooit als Lebensbornhuis gediend. Tijdens de Slag om Arnhem diende het als hospitaal voor Amerikaanse en Engels-Canadese legereenheden.

Na de oorlog werd het studiehuis hersteld en gedecoreerd met wandschilderingen. In 1967 sloot het studiehuis en volgde er een verbouwing tot bejaardenhuis en residentie met woningen. In het gastenverblijf verbleven ook Kees Fens en Dries van Agt. In 1978 tekenden de Jezuïeten en de universiteit een overeenkomst, waarin werd afgesproken dat het perceel na verlies van de toenmalige functie zou worden verkocht voor sloop. Dat laatste werd voorkomen door de toekenning van de gemeentelijke monumentenstatus in 1996 en de Rijksmonumentenstatus in 2001. De feitelijke verkoop vond plaats in 2013. De laatste bewoners verhuisden in 2016.

Dit boek eindigt met de herbestemming tot academiegebouw. Met respect voor de architectuur biedt het heden plaats aan kantoor- en vergaderruimten. Daarbij werden de naoorlogse wandschilderingen afgedekt, omdat ze niet zouden passen bij het nieuwe gebruik. Het is jammer dat de auteurs op dit punt niet dieper zijn ingegaan en deze opvatting zonder commentaar vermelden. Kunst in werkruimten is immers hoe dan ook een verrijking, zoals blijkt op veel andere plaatsen.

Hoewel deze recensie op een paar punten een licht kritische toon heeft, luidt de eindconclusie over dit boek: zeer compleet, goed geschreven en uitstekend doordacht. Een aanrader en zeker een aanwinst voor geïnteresseerden in de familie Cuypers, Interbellumarchitectuur, de geschiedenis van de Jezuïeten en het gebouwde erfgoed in Nijmegen. Vijf sterren van de vijf.

SRC
Laat je méér zien

Cuypersgenootschap

Vereniging tot behoud van negentiende- en Twintigste-eeuws cultuurgoed in Nederland

Jubileumreis naar Straatsburg en omgeving

3 t/m 6 oktober 2019

Geachte heer/mevrouw,

Dit jaar bestaat het Cuypersgenootschap 35 jaar. We vieren dat van 3 t/m 6 oktober 2019 met een speciale jubileumreis, die ons zal voeren naar Straatsburg en omgeving, eeuwenlang een twistappel tussen Frankrijk en Duitsland.

Programma

03-10-2019 | Dag 1: Op weg naar Straatsburg

Vanuit onze opstapplaatsen **Geldermalsen** en **Venlo** rijden we naar de hoofdstad van de Elzas: Straatsburg. Onderweg maken we een tussenstop voor de lunch in één van de oudste steden van Duitsland, Trier. Trier is bekend om de imposante Romeinse ruïnes en sierlijke keurvorstelijke paleizen. Na ons bezoek in Trier rijden we door naar Straatsburg waar we drie nachten verblijven. (ca. 540 km)

04-10-2019 | Dag 2: Straatsburg

Straatsburg is vanouds gericht op de Rijn en het 'Overrijnse'. Zo kon hier de typische mengeling ontstaan van Franse, Duitse en streekeigen elementen, bepalend voor het stadsbeeld. Samen met een lokale gids bezoeken we het historische stadscentrum van Straatsburg. De historische kern van de stad ligt als het ware op een eiland dat omringd is door de rivier de Ill. Door de eeuwenlange strijd is het dit gedeelte van de stad waar we de typische, veelal Duitse bouwstijl zien, met slingerende straatjes en kleine bruggetjes. We bezoeken onder andere de Eglise du Temple Neuf. Vervolgens bezoeken we de wijk Neustadt, een Duitse nalatenschap met ook hier weer erg herkenbare Duitse kenmerken en bouwstijlen en opzet. Het pompeuze Kaiserpalast lijkt direct van Berlijn naar de Neustadt te zijn overgeplant. De 'Duitse wijk' uit de Bismarck-tijd vormt een eldorado voor liefhebbers van neostijlen: neogotiek, neorenaissance, Zuid-Duits geïnspireerde neobarok en neoromaans. In uw vrije tijd kunt u de stad verder verkennen en bijvoorbeeld een bezoek brengen aan de kathedraal.

05-10-2019 | Dag 3: Haut-Koenigsbourg en Le Corbusier

We verlaten de stad en rijden naar het bekendste kasteel van de Vogezen, gelegen op een ruim 750 meter hoge rotspunt. Keizer Wilhelm II liet het tussen 1901 en 1908 ombouwen tot een soort sprookjeskasteel dat nog steeds de fantasie prikkelt. Na ons bezoek aan het kasteel rijden we door de natuur van het nationaal park Ballons des Vosges naar Saint-Dié-des-Vosges waar we aan de buitenzijde de fabriek van Claude et Duval van de beroemde architect Le Corbusier zullen bewonderen. Dit is het enige industriële gebouw dat Le Corbusier heeft ontworpen.
(ca. 200 km)

06-10-2019 | Dag 4: Terug naar huis

Er is een einde gekomen aan deze reis. Onderweg maken we een tussenstop in Speyer, waar we de majestueuze Kaiser- und Marien-dom bezoeken. Het ontwerp van deze kerk heeft grote invloed gehad op de ontwikkeling van de romaanse architectuur van de 11e en 12e eeuw, zelfs tot in onze streken. De Dom heeft zwaar te lijden gehad van de Negenjarige Oorlog en de Franse revolutie, maar werd in de 19e eeuw in neoromaanse stijl herbouwd. In de jaren 1957-1971 volgde opnieuw een ingrijpende restauratie, waarbij men gepoogd heeft de Dom terug te brengen in zijn 'oorspronkelijke' staat. De lunch gebruiken we in Bacharach am Rhein. Vervolgens rijden we terug naar Nederland. (ca. 540 km)

(Wijzigingen in het programma zijn voorbehouden.)

REISINFORMATIE
De reis wordt uitgevoerd door SRC Reizen op Maat te Groningen. Deze organisatie is aan aangesloten bij het ANVR, SGR en Calamiteitenfonds.

Vervoer

Voor deze reis zullen we gebruik maken van een luxe touringcar.

Uitrusting van de touringcar (comfort)
o 44 Comfort Class zetels met extra beenruimte tot 840 mm.
o Warme en koude dranken faciliteiten
o Audio/dvd installatie
o Sanitair voorziening (toilet)
o USP aansluitingen per zitplaats(rij)
o FREE WIFI

Verblijf

Brit Hotel le Lodge - Strasbourg Zenith
Het Brit Hotel Le Lodge ligt in Straatsburg, tegenover het hotel ligt de tramhalte Marcel Rudloff en vanuit hier brengt de tram u binnen 15 minuten in het historische stadscentrum van Straatsburg.

Dit hotel beschikt naast een restaurant over een bar/lounge en een koffiebar/café. Wifi in gemeenschappelijke ruimtes is gratis.

De kamers beschikken elk over gratis wifi, luxe beddengoed en een flatscreentelevisie met satellietzenders. Gratis mineraalwater, een haardroger en een bureau zijn enkele van de overige voorzieningen.

Voor meer informatie verwijzen wij u naar de website van het hotel
https://hotel-strasbourg.brithotel.fr/

Grensdocumenten

Houdt u er rekening mee dat u bij aanvang van de reis in het bezit bent van een, voor uw bestemming geldig grensdocument. Meer informatie over deze documenten vindt u op: https://www.src-reizen.nl/algemene-informatie.

Praktische informatie

Bent u op zoek naar praktische reisinformatie,
kijk dan op www.src-reizen.nl/bestemmingen/frakrijk/praktische-informatie.

Reissom

De kosten van deze reis bedragen € 439,- per persoon op basis van een tweepersoonskamer. De toeslag voor een eenpersoonskamer bedraagt € 90,00 per persoon.

- Hierin zijn inbegrepen:
- Busreis per SRC-comfort class-touringcar volgens programma.
- Excursies zoals in het programma omschreven
- Overnachting in het Brit Hotel le Lodge - Strasbourg Zenith
- Verzorging op basis van logies en halfpension (ontbijt en 3-gangen diner in het hotel).

Niet inbegrepen in de reissom
- Reis- en/of annuleringsverzekering.
- Drankjes bij de maaltijden.
- Calamiteitenfonds € 2,50 (verplicht)

In verband met de hoge kosten van een eenpersoonskamer adviseren wij u zoveel mogelijk de kamers te delen.

Inschrijving

- Deelname aan de Jubileumreis staat open voor de leden van het Cuypersgenootschap met hun partner of een introducé.

- Aanmelding **vóór 1 augustus 2019** door gebruikmaking van bijgaande link.
  S.v.p. één aanmeldingsformulier gebruiken voor twee personen, wanneer u samen een kamer deelt. https://www.live.cloudformz.com/C-20190621141658975/ of korte link: bit.ly/Cuypersgenootschap
- **Tegelijk met het insturen van het aanmeldingsformulier** dient u een aanbetaling van € 150,- per persoon over te maken op:

  Rekening NL26 INGB 0004 8350 02 t.n.v. Cuypersgenootschap, o.v.v. *Straatsburg e.o.*

  Voor 1 september 2019 dient u de volledige reissom te hebben voldaan.

Enthousiaste vrijwilligers gezocht voor zaterdag 14 en zondag 15 september, Open Monumentendag Amsterdam 2019

Ben je fan van Amsterdam en liefhebber van architectuur, kunst en geschiedenis?
Help dan mee de geschiedenis van Amsterdam toegankelijk te maken voor het grote publiek en meld je aan als vrijwilliger tijdens Open Monumentendag Amsterdam Het thema van deze 33e editie is Stadsvermaak. De deelnemende monumenten geven een uniek doorkijkje in alle vormen van plezier en vertier die in Amsterdam door de eeuwen plaatsvonden. Denk aan theaters, sportverenigingen, tuinen, filmhuizen, kroegen en sociëteiten. Op zaterdag 14 en zondag 15 september zullen 40 Amsterdamse monumenten gratis hun deuren openen.

Voor het slagen van het monumentenweekend is de organisatie van Open Monumentendag Amsterdam hard op zoek naar:

- vertellers/rondleiders, die in het Nederlands en/of Engels kunnen vertellen/ rondleiden
- gastheren en gastvrouwen die bezoekers ontvangen in een monument
- vrijwilligers die hand- en spandiensten kunnen uitvoeren, zoals de informatiestand in de Bazel bemannen of lunches en programmaboekjes bezorgen.

Een onvergetelijke ervaring!
Samen met ruim 350 vrijwilligers zet je je in om duizenden bezoekers een prachtig aspect van historisch Amsterdam te laten zien! Als dank voor je inzet krijg je een exclusieve activiteit voor vrijwilligers, een goodiebag met o.a. het Open Monumentendag Amsterdam T-shirt en een feestelijke borrel tijdens de afsluiting op zondagavond 15 september. Ook krijg je een informatiepakket over het pand waarin je geplaatst wordt en krijg je voorafgaand aan Open Monumentendag Amsterdam alvast een rondleiding door je pand. Daarnaast leer je een heleboel nieuwe mensen kennen en leer je meer over de stad Amsterdam.

Aanmelden?
Meld je aan via de website: www.amsterdam.nl/openmonumentendag en vul het aanmeldformulier in.

Bestuursmededeling // Oproep tot betaling

Geachte leden van het Cuypersgenootschap. Nu het verschijnen van het tweede nummer van het Cuypersbulletin van 2019 een feit is, willen wij u verzoeken – voor zover u dat niet reeds gedaan heeft – de contributie voor het jaar 2019 te voldoen.

De contributie blijft in 2019 ongewijzigd en bedraagt € 30,- voor de leden in Nederland. In verband met verzendkosten betalen leden die buiten Nederland wonen € 40,-.

U kunt de contributie overmaken op IBAN-rekening NL26INGB0004835002, t.n.v. Cuypersgenootschap, Druten, o.v.v. "contributie 2019" en het lidnummer dat vermeld is op het adresetiket op de enveloppe van het Cuypersbulletin. Heeft u de enveloppe reeds weggegooid dan kunt u uw lidnummer opvragen bij onze secretaris Leo Dubbelaar (zie onder).

Graag maken wij u erop attent dat het Cuypersgenootschap door de Belastingdienst is aangemerkt als een culturele ANBI. Giften zijn aftrekbaar van de belasting. Voor meer informatie daarover kunt u terecht op de site van de Belastingdienst: http://bit.ly/2lalzQ8

Onze secretaris Leo Dubbelaar kan u hierover ook van nadere informatie voorzien: Tel.: 06-23398363 Mail: secretaris@cuypersgenootschap.nl